

Mâlikî fıkhnın önemli eserlerinden olan Halîl b. İshak el-Cündî'ye ait *el-Muhtasar*'a yaptığı şerh üzerine yazılmış bir hâşiyedir. 6. *en-Nûrû's-sârî min feyzi Şa-hîhi'l-Buĥârî* (I-X, Kahire 1279; I-IV, 1299). 7. *el-Mededü'l-feyyâz bi-nûri's-Şifâ' li'l-Kâdî 'İyâz* (I-II, Kahire 1276, 1286). 8. *en-Nefeĥâtü'n-nebeviyye fi'l-fezâ'ili'l-âşûriyye* (Bulak 1272, 1276, 1282; Kahire 1276, 1277, 1278, 1297). Hocası Mustafa el-Bulâkî'nin âşûrâ zamanında yapılacak ibadetler hakkındaki eserinin şerhidir. 9. *en-Nefeĥâtü's-Şâziliyye fi şerhi'l-Bürdeti'l-Bûşîriyye* (Kahire 1297). 10. *Me-şâriku'l-envâr fi fevzi ehli'l-İ'tibâr* (Bulak 1273, 1275, 1276, 1283; Kahire 1275, 1277, 1280, 1285, 1297, 1300, 1303, 1307, 1317, 1318, 1350). Tasavvufa dairdir. 11. *Bülûġu'l-meserrât 'alâ Delâ'ili'l-hay-rât* (Kahire 1287, 1289). Cezûlî'nin eserine yazılan bir şerhtir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. M. Broadley, *How We Defended Arabi and His Friends*, London 1884, s. 365-370, 419; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaṭu't-Tevfîkiyye*, Kahire 1306/1888, XIV, 37; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1312-1313; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 407; Brockelmann, *GAL*, I, 265; II, 253, 486-487; *Suppl.*, I, 469, 631, 805; II, 435, 737, 739; Abdülmüteâl es-Saidî, *Târîhu'l-İslâh fi'l-Ezher*, Kahire 1370/1951, s. 155-157; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 214; Keh-hâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, III, 244-245; G. Baer, *Studies in the Social History of Egypt*, London 1969, s. 243; A. Schölich, *Egypt for Egyptians*, London 1981, s. 31-32, 88, 248-249, 263, 328, 355; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmans dans l'Égypte du XIXe siècle (1798-1882)*, Caire 1982, I, 261-284; II, 602-604; İlyâs el-Eyyûbî, *Târîhu Mısr fi 'ahdi'l-Hıdiv İsmâ'il Bâsâ (1863-1879)*, Kahire 1410/1990, I, 41-43; Zekî Mücâhid, *el-A'lâmü's-şar-kiyye*, Beyrut 1994, I, 296-297; F. de Jong, "al-İdwi al-Hamzâwî", *EP Suppl.* (İng.), s. 408.

PHILIP CHARLES SADGROVE

İFÂ

(الإيفاء)

Genelde dinî yükümlülüklerin, özeldede borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeyi tam yapmak, eksiksiz vermek; sözünde durmak, gereğini yerine getirmek" anlamlarına gelen İfâ Kur'an ve hadislerde de bu mânalarda geçer. Fıkıh literatüründe, yine sözlük anlamı çerçevesinde dinî mükellefiyetlerin ve zamanla borçlanılan edimin gerektiği şekilde yerine getirilmesini ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır.

Kur'an ve Sünnet'te geçen, gerek insanlar arası ilişkiler gerekse insan-Tanrı ilişkisi bağlamında kendisine sıkça atıfta bulunulan ahde vefa ilkesi (el-Bakara 2/40; el-En'âm 6/152; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34), haksızlık etmeme, kul hakkına ve emanete riayet etme, sorumluluk bilincine sahip olma gibi hususlar, aynı zamanda akid ve sorumlulukların gereği gibi yerine getirilmesi şeklinde ifade edilen (el-Mâide 5/1; el-A'râf 7/85) ve hukukî bir bağlamda sevkedilen İfâ kavram ve yükümlülüğünün dinî ve ahlâkî temelini oluşturur. Ayrıca Hz. Peygamber'in, İfâ etmek niyetiyle borçlanan kişiye Allah'ın yardımcı olacağını, İfâ kastı taşımadan borçlanan kimsenin ise Allah'ın huzuruna hırsız olarak çıkacağını belirtmesi, borcunu güzel İfâ eden borçluyu övüp alacağını kırıcı olmayan bir tarzda talep edilmesini ve ödeme sıkıntısı içinde bulunan borçluya kolaylık gösterilmesini tavsiye etmesi, Allah'ın böyle davranan alacaklıya dünya ve âhirette kolaylık göstereceğini haber vermesi böyle bir anlam taşır. Nitekim kendisi de bütün borç ilişkilerinde bu ilkelere uygun davranmış, ödünç aldığı parayı İfâ ettiğinde alacaklıya teşekkür etmiş ve, "Ödünçün karşılığı ancak İfâ ve teşekkürdür" demiştir (İbn Mâce, "Sada-kât", 10, 11, 14, 15, 16; Ebû Dâvûd, "Büyü" 11). Bütün bunlar, o dönemden itibaren oluşmaya başlayan fıkıh kültüründe dinî ve ahlâkî ümdeler olarak yerini almış, İfâya ilişkin hukukî ayrıntılar ise müslüman toplumlarda hukukun gelişimine paralel bir seyir takip etmiştir.

İslâm hukuku meselecî bir tarzda doğup geliştiği, borçlar hukukuna ilişkin meseleler özel borç ilişkileri biçiminde işlenmiş olduğu için klasik literatürde bütün borç ilişkilerini kapsayan genel ve bağımsız bir borç ve İfâ teorisine rastlanmaz. İslâm hukukçularının bu konudaki anlayışları, başlangıçta fer'î meselelere ve özel borç ilişkilerine getirilen münferit çözümlerde kendini göstermeye başlamış, literatürde model akid olarak kapsamlı bir biçimde işlenen bey' akdinde büyük ölçüde örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple klasik dönemde fûrû-i fıkıhın çeşitli bölüm ve konuları arasında serpiştirilmiş tarzda mevcut olan İslâm hukukunun genel İfâ teorisini ortaya çıkarmak belli zorluklar taşıdığı gibi yapılacak genellemeler de her zaman bir yarımla payına sahip olacaktır.

Fıkıha göre daha ileri dönemde tedvin edilen fıkıh usulünde vâcibin dinî, ahlâkî ve hukukî bütün yükümlülükleri kuşatan

geniş bir açılımı vardır. Vâcibin yerine getirilmesi de zaman zaman İfâ, çok defa da edâ ve kazâ terimleriyle ifade edilir. İadenin edâ ve kazâ ile anlam ilişkisi ayrı bir tartışma konusudur. Hanefî usul literatüründe edâ hem vakitli ve mutlak ibadetlerin, hem de hukukî fiil ve işlemlerden doğan borç ve ödevlerin yerine getirilmesini içine alacak şekilde geniş bir kapsama sahipken Şâfiî (mütekellimîn) usulcülerine göre edâ, belli bir zaman dilimi içinde yapılması gereken ibadetlere has bir kavram olup genellikle kazânın karşılığı bir anlamda kullanılır. Kazâ kavramı da iki ekol arasında benzeri şekilde farklı kapsamlara sahiptir. Bu sebeple İfânın edâyâ göre daha dar kapsamı olduğunu söylemek mümkün olsa bile İfâ, edâ ve kazâ terimleri arasında kesin bir alan ayırımı yapmak kolay değildir. Bununla birlikte edâyı genel anlamda vâcibin yerine getirilmesi şeklinde tanımlayıp İfâ kavramını çağdaş hukuk literatürüne de uyarak borçların edâsı, daha teknik bir anlatımla borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi mânasında kullanmak isabetli olur.

İfâ, borç ilişkisini değil dar anlamdaki borcu sona erdiren sebeplerden biridir. Ancak borç ilişkisi dar anlamda tek bir borcu içeriyorsa o borcun İfâ edilmesiyle borç ilişkisi de sona erer. Özellikle haksız fiilden doğan borç ilişkileri tek bir borcu içerdiği için o borcun İfâ edilmesiyle borç ilişkisi de son bulur. Akidden doğan borç ilişkilerinde bile dar anlamdaki borç veya borçlar bütününü İfâ edildiğinde yine borç ilişkisi sona erebilir. İfâ, mevcut borç ilişkisinin konusu olan edimin yerine getirilmesinden ibaret olduğuna göre edimden beklenen sonucun fiilen gerçekleşmesi İfâ için yeterlidir. İslâm hukukunda model akid olan bey'in tasarruf işlemi niteliğinde olması, İfânın bağımsız bir hukukî işlem sayılmasına gerek bırakmamıştır. Hukukî sonuç, borç ilişkisine kaynaklık eden hukukî işlemle gerçekleştiği için İfânın fonksiyonu, hukukî alanda gerçekleşmiş sonucun dış âlemde de gerçekleşmesini temin etmektir. Bu sebeple İfâ maddî bir fiil mahiyetinde algılanmıştır. İfâ, borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi olduğuna göre bunun gerçekleşebilmesi için sunulan edimin konu, şahıs, yer, zaman bakımından borca uygun olması gerekir. Bunlara İfânın unsurları denir.

A) İfânın Konusu. İfânın konusu borcun konusundan ibaret olduğundan ne borçlanılmışsa onun yerine getirilmesi

gerekir. Buna hukuk dilinde “edime uygun ifâ prensibi” denir. Borcun konusu olan edim bir şeyin verilmesi, bir şeyin yapılması veya yapılmaması şeklinde kendini gösterir. Verme borçlarının konusu bir ayn ya da bir deyn niteliğindeki edimden ibarettir. Ayn parça borcunu veya ferden muayyen borcu, deyn ise cins / nevi borçları ile para borçlarını karşılayan birer terimdir. Edim bir yapmadan ibaret ise ifâ o yapmanın borca uygun olarak yerine getirilmesiyle gerçekleşir. Ancak bir şeyin yapılmaması şeklindeki olumsuz borçlar, İslâm hukukunun klasik doktrininde aslı edim olarak değil ona hizmet eden tâli edim niteliğinde görülür.

1. Ayn Borçları. Ayn borçlarında edimin konusu yeteri kadar ayırt edici özellikleriyle belirtilmiş olduğu için ifâ ancak ferden belirlenmiş o şeyin verilmesiyle gerçekleşir. Bu sebeple alacaklı bir başkasını daha değerli de olsa kabule mecbur değildir. Edime uygun ifâ prensibinin en sıkı biçimde bu tür borçların ifâsında uygulandığı görülür. Ferden muayyen şeyin ayıplı olması onu borcun ve buna bağlı olarak ifânın gerçek konusu olmaktan çıkarmaz. Nitekim bir parça satımında satılan şey ayıplı da çıksa alıcıya mağdur olmasını önleyecek birtakım haklar tanınsa bile bunun yerine başka bir şeyin teslim edilmesi isteme hakkı tanınmaz (bk. AYIP). Nitelikleri belirtilerek satılan bir şeyin belirtilen niteliklere uygun çıkması halinde de durum aynıdır.

Ferden muayyen borçlarda ifâ imkânsızlığı ortaya çıktığında imkânsızlığa yol açan kusurun hangi taraftan geldiği önemlidir. İmkânsızlık borçlunun kusuru dışında meydana gelmişse borç sâkit olur, alacaklı aynı türden bir başka şeyin ifâ edilmesini borçludan isteyemez. Hatta konusuz kaldığı için borç ilişkisi de kendiliğinden sona erer. İki taraflı borç ilişkilerinde karşı tarafın yükümlülüğü, hasar sorumluluğu ve sebepsiz zenginleşme ilkelerine göre çözümlenir. İfânın kısmen imkânsızlaşması halinde ise geri kalan kısmın mahiyeti, borç ilişkisinin varlığını sürdürüp sürdürmeyeceğini belirler. İfâ imkânsızlığı borçlunun veya üçüncü şahsın kusurundan kaynaklanmışsa borç yine sona ermekle birlikte alacaklının sorumlu taraftan tazminat talep etme imkânı doğar. Bu taleple birlikte borcun konusu şekil değiştirerek genellikle bir para borcu haline dönüşür. Alacaklı tazminat isteme yoluna gitmediğinde borç tamamen sona erer. Ancak bu borç ilişkisi iki tarafa borç yükleyen türden idiye alaca-

ğından mahrum kalan taraf karşı edim olan kendi borcunu ifâ etmekten kurtulmuş olur. Kusursuz ifâ imkânsızlığında hasarın kime ait olacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Meselâ satım akdinde hasar Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde teslimle, Mâlikî ve Hanbelîler’de ise akidle karşı tarafa geçer.

2. Deyn Borçları. Verme borçlarından olan deyn hem cins hem de para borçlarını kapsar. a) **Cins Borçları.** “Nev’an muayyen borç” da denilen cins borcu ferden değil sadece cins ve miktar itibarıyla belirlenmiş olan edimlerdir. Bu sebeple borç, söz konusu cins içinde yer alan herhangi bir fert ile ifâ edilebilir. İfâ olarak sunulan fert borca aykırı çıkarsa alacaklı o cinsle ait başka bir fert talebiyle borçluya rücû eder. Daha doğrusu, o cinsten borca uygun bir fert ifâ edilinceye kadar edim borçlunun zimmetinde kalmaya devam eder.

Alacaklı, daha iyi nitelikteki edimi borçlanılanla aynı türden olması şartıyla kabul etmek zorunda iken daha değerli de olsa farklı türden bir edimi kabul etmek zorunda değildir. Çünkü cins borçlarında tür (nev) alacaklı için nitelikten daha fazla önem taşır ve böyle bir ifâ en azından borçlanılan niteliğin ihlâli seviyesinde bir aykırılıktır. Daha düşük kaliteli olanını almaya mecbur olmadığı halde kabul eden alacaklı buna karşılık miktarın artırılmasını isteyemez. Alacaklının türe ilişkin hakkından vazgeçmesine veya borçlunun daha iyi niteliktekini vermeye rızâ göstermesine de hukukî bir engel bulunmamasıyla birlikte daha kalitelisini getiren borçlu buna mukabil karşı edimin de artırılmasını talep edemez. Çünkü kalite tek başına akde konu yapılamaz. Ancak borçlu, borçlanılan edimden miktarca daha fazlasını getirip fazla kısım için ilâve bir meblağ isterse ve alacaklı da bunu kabul ederse ilâveyle ilişkin yapılan bu yeni işlem geçerli olur.

Cins borçları tür itibarıyla zimmette sâbit olduğundan bunlarda ifâ imkânsızlığı çok istisnâ ve nâdir bir durumdur. Fakat yine de böyle bir ihtimali var sayarak çözüm öneren fakihler vardır. Meselâ Hanefîler’den Züfer b. Hüzeyl’e göre cins borcu muaccel hale gelmiş, fakat üretici / borçlu o sene tabii âfetler sebebiyle ürün alamamışsa bu bir ifâ imkânsızlığı hali olup borç bu sebeple doğrudan son bulur; borçlu, daha önce almış olduğu karşı edimi sebepsiz zenginleşme hükümleri gereğince iade eder. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre bu, im-

kânsızlıktan ziyade alacaklıya seçimli bir yetki veren bir durumdur. Alacaklı bu seçimli yetkiye dayanarak ya akdi fesheder veya edimini bir sonraki yılın ürününden almak üzere beklemeye katlanır (Serahsî, XII, 135-136). Cins borçlarında hasarın teslimle karşı tarafa intikali hususunda bütün mezhepler görüş birliği içindedir.

b) **Para Borçları.** Taraflar aksini kararlaştırmadıkları sürece para borcunun nakden ve ülke parasıyla (nakdül-beled) ödemesi kuraldır. Borçlu, alacaklının muvafakati olmadığı sürece borcunu çek, posta çeki, altın veya yabancı ülke parası ile ifâ edemez. Çünkü bunlar mahiyeti itibarıyla ya bir havale ya da ifâ yerine edim niteliği taşımaktadır. Piyasada, para dendiğinde veya bunu gösteren bir rakam konuşulduğunda hangisinin kastedildiğinde bir belirsizlik bulunacak şekilde farklı değerlere sahip birden fazla para tedavülde bulunuyorsa akid yapılırken bunun da açıkça belirtilmesi gerekir. Aksi takdirde edimin bilinmezliği yapılan akdi geçersiz kılar.

Altın (dinar) ve gümüş (dirhem) paranın tedavülde bulunduğu devirlerde bunların değerinde ciddi dalgalanmalar yaşanmadığından bu dönemlerde yazılan fıkıh kitaplarında paranın değerindeki değişimin vadeli borçlara etkisi konusunda üzerinde pek durulmaz. O dönemde altın ve gümüş dışındaki madenlerden yapılan paralar (fels) küçük çaptaki ödemelerde kullanıldığından bunların değerindeki değişimin de ilgili taraf için ciddi bir zarara yol açmayacağı ve akdi etkilemeyeceği düşünülmüştür. Ancak Hanefîler’den Ebû Yûsuf bunu da muhtemel gördüğü için olmalı, fels ve mağşuş para borçlarında akid zamanı ile ifâ zamanı arasındaki sürede paranın değerinde düşme veya yükselme olduğunda akdin yapıldığı zamandaki değer üzerinden ifânın yapılması gerektiği yönünde görüş belirtmiş, mezhepte benimsenen de bu görüş olmuştur. Paranın değerindeki değişimin para borçlarına etkisi konusu, itibarî değer taşıyan ve kısa sürelerde ciddi değer dalgalanması yaşayabilen kâğıt para sistemine geçilmesinden sonra ayrı bir önem kazanmış ve İslâm hukukçuları tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Çağdaş İslâm hukukçularının bir kısmı, paranın değer kaybından doğan zararın tazmin ve telâfisini ilke olarak uygun bulmakla birlikte bunu alacaklıya ödetmeyi ve enflasyon oranını ifâyaya yansıtmayı yetersiz veya sakıncalı bulmakta, diğer bir kısmı ise Ebû Yûsuf’un

yukarıda sözü edilen fetvasından, ayrıca zararın ve sebepsiz zenginleşmenin önlenmesi, paranın gerçek değerinin esas alınması, enflasyon farkının hak edilmeyen bir fazlalık olduğu gibi fikirlerden hareketle münferit çözümlerde buna imkân tanımaktadır. Günümüz borç ilişkilerinde altın, döviz veya eşya değeri kaydının veya bunlarla yapılan borçlanmaların olumlu karşılanması da bu tür gelişmelerin ürünüdür.

3. Seçimlik Borçların İfâsı. Borcun konusu birden çok edimden oluşmakla birlikte, borçlunun bunlar arasında bir seçim yapmak suretiyle yalnız birini yerine getirmekle yükümlü olduğu seçimlik borç ilişkisini Şâfiî ve Hanbelîler aşırı bilinmezlik yüzünden bâtil, Hanefîler ise maslahat ve örf sebebiyle istihsan metodunu işleterek geçerli saymışlardır (İbn Kudâme, IV, 145; Kâsânî, V, 156-157). Bu konudaki görüşleri pek açık olmamakla birlikte Mâlikîler'in de buna olumlu baktıklarını söylemek mümkündür (M. Ali el-Mekkî, I, 170). Ancak İbn Cüzey bunu bir garar türü olarak nitelemekte (*Kavânünü'l-fıkhiyye*, s. 262), bu da Mâlikîler'in kararı "cehâlet" kavramıyla eş anlamlı olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Seçim işlemi, akdin konusunu oluşturan edimlerden hangisinin ifâyâ konu yapılacağını belirlemek anlamına geldiğinden seçim yetkisinin kime ait olduğu hususu ayrı bir önem taşır. Hanefîler'e göre bu, işin mahiyetinden veya örften anlaşılıyorsa akdin kuruluşu sırasında belirlenmelidir. Aksi takdirde borç ilişkisi fâsid olarak doğar ve ancak kabz ile hüküm ifade eder. Hanefîler'de bu yetkinin borçluya verilmesini akid için bir fesad sebebi sayan görüş (Kâsânî, V, 263) alacaklının mağduriyetini önleme düşüncesine dayanır. Ancak Kerhî, şart muhayyerliğine kıyasen seçim yetkisinin istihsanen borçluya da (satıcı) tanınabileceği görüşündedir (İbnü'l-Hümâm, V, 131). Seçimin yapılmasıyla birlikte edim teke iner ve artık borçlunun ifâ edeceği edim bundan ibaret olur. Bu edim genellikle bir parça borcu halindedir. Dolayısıyla parça borçlarının ifâsındakine benzer bir yöntem izlenir; fakat teke düşürülen edim mislî bir mal olup da ayırt edilmemişse sınırlı bir cins borcu söz konusu olur ve buna göre bir ifâ yapılır. Seçimlik borçlarda hasarın kime ait olacağı konusunda hasarın seçimden önce veya sonra meydana gelmesine, edimlerden birini veya tamamını etkilemesine, hâsarda tarafların kusuruna göre ayrıntılı bir doktrin geliştirilmiş, zilyetlik ve emanet so-

rumluluğu, kusurda illiyet bağı ve hasar sorumluluğunun genel ilkeleri ayrı ayrı gözetilerek tarafların hak ve borçları arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır (Kâsânî, V, 262-263; İbnü'l-Hümâm, V, 132).

4. Kısmî İfâ. Belirli ve muaccel olan bir borcun miktar itibarıyla borçlanılan edimin gerisinde kalacak şekilde yani eksik biçimde ifâ edilmesi demek olan kısmî ifâ, bölünebilen edimlerde tarafların iradesinin ve akdin amacının da buna imkân vermesi halinde mümkün olur. Mesele edim mahiyeti itibarıyla bölünebilir de olsa edimi oluşturan birden fazla şeyler arasında fonksiyon ve amaç yönünden bir bütünlük varsa kısmî ifâ savunulamaya cağı gibi satım akdine konu olan iki şeyin fiyatlarının ayrı ayrı belirtilmiş olması veya borçluların birden fazla olması kısmî ifânın yapılabileceğine karine teşkil etmez (Kâsânî, V, 250).

5. Edime Uygun İfâ Prensibinin İstisnaları. Borç ne ise kural olarak onun ifâ edilmesi gerekir. Asıl edimden başka bir şey teklif edilmişse alacaklı bunu kabul etmek zorunda değildir. Alacaklı böyle bir edimi kabul etmemekle de mütemerrit olmaz. Kural böyle olmakla birlikte alacaklı, asıl edimden başka bir şeyin ifâ olarak sunulmasına rızâ gösterebilir ve bu maksatla yapılan anlaşmalar iki şekilde vuku bulur; bunlardan birincisi ifâ yerine edim, diğeri ifâ uğruna edim anlaşmasıdır.

a) İfâ Yerine Edim. İfâ aşamasında, borçlu alacaklıyla anlaşarak asıl edimi ifâ etmek yerine ona başka bir şey verip asıl edimi ifâ etmiş gibi borcundan kurtuluyorsa ifâ yerine edim anlaşmasından (datio in solutum) söz edilir. Kara Avrupası hukukuna özgü bir kavram olan "datio in solutum", İslâm hukuk literatüründe "bey'u'l-mebî min bâiil bey'u'd-deyn mine'l-medîn, eş-şirâ bi'd-deyn mimmen aleyhi'd-deyn, istibdâl, i'tiyâd" gibi kavramlar çerçevesinde işlenmiştir (Kâsânî, V, 214, 234, 236; Şirbînî, II, 70).

İslâm hukukunda, öncelikle böyle bir işlemin cevazı kabzdan önce satım yasağı hakkındaki hadisler (Şevkânî, V, 157-158) etrafında geliştirilen geniş bir tartışmaya konu olmuştur. Gerçi bu hadislerde yasak olan satışın satıcıya mı yoksa bir başkasına mı yapılan satış olduğu hususu açık değildir. Bununla birlikte İslâm hukukçuları, yasağın genel olduğu ve her iki türe de şâmil bulunduğu kanaatine sahip olmuş (İbn Kudâme, IV, 128), böylece ifâ yerine edim anlaşmasının bir türü sayılan "bey'u'l-mebî min bâiil", kabzdan ön-

ce satım yasağı çerçevesinde işlenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple İslâm hukuk literatüründe, tarafların mebie ilişkisi hususunda tam bir akid serbestisinin bulunduğu söylenemez. Bu kısıtlamanın temelinde, mülkiyet alıcıya geçmiş olmasına rağmen hasarın satıcıda kalması ve mebiin ferden muayyen bir borç olması sebebiyle ifâsının sadece söz konusu şeyle yerine getirilebilmesi ve telef olması durumunda da ifânın imkânsızlaşması tehlikesi düşüncesinin yattığı belirtilmişse de (İbn Nüceym, VI, 126) mebiin satıcıya satılmasının da yasak kapsamına alınışındaki gerçek sebebin bey'u'l-îneyi önlemek olduğu söylenebilir. Öte yandan mebi ve dolayısıyla parça borçları hakkındaki ifâ yerine edim anlaşmasına ilişkin bu katılık para ve cins borçları hakkında nisbeten yumuşatılmış ve doktrinde, selem ve sarftan doğan borçların dışında kalan deyn niteliğindeki borçların ifâ yerine edim anlaşmasına konu yapılabileceği kabul edilmiş ve bu tür anlaşmalar "bey'u'd-deyn mine'l-medîn, istibdâl, i'tiyâd" gibi terimlerle ifade edilmiştir (Serahsî, XV, 140-141; Kâsânî, V, 214, 234; Süyûtî, s. 523; İbn Kudâme, IV, 134). Mezheplerin ayrıntıda farklı görüş ve çekinceleri, temelde ribâyî önleme ve ribâ gerekçesiyle yasaklanan diğer işlem türleriyle arada uyumu koruma düşüncesine dayanır.

Selem alacağı deyn niteliğinde olmakla birlikte Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde mebi gibi algılanmış ve mebie ait hükümlere tâbi tutulmuştur. Hanbelîler'in görüşü de bu çizgide iken Mâlikîler, selem akdinde istibdâl yasağını gıda maddelerine inhisar ettirmekle yetinmişlerdir. Selem alacaklısının selem borçlusuyla olduğu gibi onun kefilıyla de ifâ yerine edim anlaşması yapma imkânı yoktur. Ancak borcu kefil ifâ etmişse asile rücu ederken onunla ifâ yerine edim anlaşması yapılabilir. Çünkü kefil asilin emriyle ifâda bulunmuş sayılır ve kefilin bu ifâsı bir karz ilişkisinin doğmasına yol açtığından selem hakkındaki yasağın dışında kalır (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, V, 45-46).

Sarf alacağının ifâ yerine edim anlaşmasına konu yapılamamasının sebebi ise sarfta mübâdele edilen her iki bedelin genelde paradan ibaret bulunması ve nesîfe ribâsının, dolayısıyla yapılan akdin fâsid olmasının önlenmesi için bedellerin akid meclisinde karşılıklı olarak kabzedilmesinin gerekmesidir. Bu bedellerden birinin ifâ yerine edime konu yapılması belirtilen sakıncanın doğmasına yol açar.

İfâ yerine edim anlaşmasına cevaz verilen durumlarda deyn niteliğindeki asıl edimin yerine ferden tayin edilmemiş bir şey, yani yine bir deyn ikame edilmişse doktrinde bu şeyin akid meclisinde kabzedilmesi gerektiği, aksi takdirde bu işlemin deynin deyn ile satımı olacağı ve hadislerde geçen "bey'u'd-deyn bi'd-deyn" ve "bey'u'l-kâli bi'l-kâli" yasağının kapsamına gireceği görüşü hâkimdir (Serahsî, XV, 140-141; İbn Cüzey, s. 260). Hatta böyle bir işlemin yasak olduğunda icmâ bulunduğu ileri sürülmüşse de İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye, hakkında yasak bulunan işlemin bey'u'l-kâli bi'l-kâli olduğunu, bey'u'd-deyni bi'd-deyn konusunda ne genel bir nassın ne de bir icmân mevcut olduğunu, bu sebeple de böyle bir işlemi câiz gördüklerini belirtmişlerdir (İbn Kayyim, el-Cevziyye, II, 8-9). İfâ yerine edim, normal ifâdan farksız olarak aynı hüküm ve sonuçları doğurur. Bu edimin değer bakımından öncekinden daha fazla veya düşük olması önemli değildir. Asıl edim yerine ikame edilen şey kabzedildikten sonra alacaklı artık asıl edime ilişkin talepte bulunamaz. Hatta havaleinin ifâ yerine edim olarak kabul edildiği durumlarda ikame edilen alacağın tahsil edilip edilmediğine bakılmaksızın havale işlemi yapılmakla asıl borç ifâ edilmiş gibi sona erer.

b) İfâ Uğruna Edim. Klasik literatürde vekâlet ve rehin bahislerinde, kısmen de bey' bahsinde ele alınmış olan ifâ uğruna edim (Sahnûn, III, 402; İbn Kudâme, IV, 56), ifâ safhasında borçlunun asıl edim yerine bir başka şeyi vermesi, alacaklının da bunu satın bedelini asıl alacağına mahsup etmesi ve borçlunun mahsup edilen miktar kadar asıl borcundan kurtulması hususunda taraflar arasında yapılan bir anlaşmayı ifade eder. Böyle bir anlaşma, kuruluşu bakımından rehin akdine benzeyen unsur esas alınırsa aynı bir akid sayılacağı için söz konusu şey alacaklıya teslim edilmedikçe hüküm ifade etmeyecek, yani akid tamamlanmış olmayacaktır. Vekâlet akdi ölçü alındığında ise ifâ uğruna edim rızâi bir akid olur ve akid kurulduktan sonra borçlunun vermeyi vaad ettiği şeyi alacaklıya teslim etme borcu doğar. Bu amaçla verilecek şey alacaklıya teslim edildikten sonra alacaklı vekilden daha güçlü bir konum kazanmakta, vekâlette vekâlet veren dilediği zaman vekili azledilirken burada borçlu bu yetkiye sahip olmamaktadır. Çünkü alacaklı, aldığı şey üzerinde mürtehinden farksız bir yetkiye sahip olmakta, vekâlet verenin ölümüyle vekâlet sona erdiği halde burada borçlu-

nun ölümü alacaklının yetkisine dokunmamaktadır.

İfâ uğruna verilen şeyin alacaklının elindeyken hasara mâruz kaldığında vekâlet hükümleri esas alınırsa şey alacaklının kusuru olmadan imkânsızlaştığında borçlu hasara katlanır. Rehin hükümleri esas alınırsa -en azından Hanefî doktrini açısından- alacaklının kusursuz helâk olan şeyin hasarına alacağı ölçüsünde katlanması gerektiğinden bu ikinci çözüm tarzı hakkaniyete daha uygun düşmektedir.

B) İfânın Tarafları. İfânın ifâda bulunan ve ifâ yapılan şeklinde iki tarafı vardır. İfâ kural olarak borçlu tarafından yapılır da edimin mahiyeti üçüncü bir şahsın ifâsına engel olmadığı sürece onun tarafından bizzat yerine getirilmesi zorunlu değildir. Bizzat borçlu tarafından yapılan ifâ ile elde edilecek sonuç üçüncü şahıs tarafından yapılması halinde de gerçekleşiyorsa, diğer bir ifadeyle ifânın bizzat borçlu veya üçüncü şahıs tarafından yapılması alacaklı için önem taşıyorsa borçlu bizzat ifâda bulunmaya zorlanmaz. İfâdan beklenen sonucun, ifâda bulunacak kişilere göre farklılık arz edip etmediği ise sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadığı sürece borçlanılan edimin mahiyeti, bu konuda yerleşik örf dikkate alınarak belirlenir. Verme borçları ile bir kısım yapma borçları üçüncü kişi tarafından ifâ edilebilirse de kişisel özelliklerin önem taşıdığı veya bunun alacaklı için önemli sayılabildiği edimlerde ifânın bizzat borçlu tarafından yapılması gerekir. Bu yönde bir hükmün sözleşmede yer almamış olması ifânın üçüncü bir kişiye yaptırılabilmesine gerekçe teşkil etmez.

Vekâlet, mudârebe, zirâi ortakçılık (müzâraa, müsâkât), icâre, istisna gibi iş görme amacına yönelik olup kişisel özellikler ve güven unsuru ön planda bulunan akidlerde genellikle şahsen ifâ aranır da işin mahiyeti, sözleşme veya örfün delâleti aksine de imkân verebilir. Doktrinde, yapma borcu doğuran bu tür akidlerin her birinde şahsen ifânın hangi durumlarda aranıp aranmayacağı hususunda ayrıntılı tartışmalara rastlanır. Fıkıh ekollerinin bu konudaki görüş farklılıkları, ifâda kişisel özelliklerin mi objektif ölçütlerin mi daha baskın olduğu yönündeki değerlendirme farklılıklarından doğmaktadır.

Bizzat borçlu tarafından ifâsı gereken borçlar için kefâlet cereyan etmez. Kefâletin amacı asilden elde edilemeyen kefilden temin edilmesidir. Bu amaç da ancak maddî edimlerde gerçekleşme im-

kânı bulur. Halbuki şahsî edimlerde kefil istenilen ifâyı gerçekleştirme imkânından mahrumdur.

Borçlunun veya üçüncü şahsın ifâsının alacaklı açısından önem taşımadığı durumlarda alacaklı üçüncü bir şahsın yapacağı ifâyı kabul etmek zorundadır. Borçlunun ifâ için üçüncü şahsa izin vermiş olup olmaması ifânın geçerliliğini etkilememekle birlikte onlar arasındaki iç ilişkinin niteliğini belirlemede rol oynar. Meselâ bir malı ortaklaşa satın alan iki kimmeden birinin satıcının kullanabileceği hapis hakkını önlemek için diğerinin payına düşen semeni de vermesi, rehn-i müsteârda âriyet verenin malını kurtarmak için âriyet alan borçlunun borcunu alacaklı / mürtehe ödemesi durumlarında asıl borçluların ifâyâ delâleten izni var sayılır. Öte yandan üçüncü şahıs, ifâ aşamasına kadar borçludan açıkça veya zimnen izin alamamış da olsa sonradan borçludan alacağı onay yapılan ifâyı iznilen ifâyâ dönüştürür. Ne türden olursa olsun böyle bir iznin bulunması halinde de edim borçlusu ile ifâda bulunan arasındaki ilişki genelde vekâlet, bazı durumlarda da kefâlet akdi çerçevesinde çözümlenir.

Borçludan herhangi bir şekilde izin almadan onun adına ifâda bulunan üçüncü şahsın ne gibi haklarının bulunduğu ise doktrinde ayrı bir tartışma konusudur. Hanefî ve Şâfiî ekollerinde, ifâda bulunan üçüncü kişi bağışlama maksadı taşımaya bile ifâ borçlunun izni olmadan yapıldığı için teberru maksadına yönelik yapılmış sayılır. Böyle olunca da üçüncü şahıs, borçluya rücû hakkına sahip görülmediği gibi ifâda bulunduğu alacaklıya karşı da herhangi bir hak talebinde bulunamaz. Alacaklının mal varlığında meydana gelen artış haksız bir zenginleşme sayılmadığından ona karşı sebepsiz iktisap iddiası ileri sürülerek yapılan ödemenin iadesini istemek de mümkün olmaz. Buna karşılık Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde, yetkisz olarak ifâda bulunan iyi niyetli üçüncü kişinin rücû maksadıyla ifâda bulunduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Özellikle İmam Mâlikî, bu şekilde yetkisz iş görene kural olarak emsal ücretin ödenmesi, verme borcunu ifâ edenin de borçluya rücû edebilmesi yönünde görüş bildirmiş, üçüncü şahsı mâzur saydığı durumlarda borçlu ifâyâ delâleten izninin bulunduğu esasından hareket etmiştir (Karâfi, III, 189-190).

İfâ kural olarak bizzat alacaklıya yapılır. Bununla birlikte ifânın kime yapılması gerektiği hususu, ifânın gerçekleşme-

si için alacaklının ifâya imkân vermesinin veya ifâya katılmasının gerekli olduğu verme borçlarıyla bazı yapma borçlarında önem taşısa da ifânın sadece borçlunun sergileyeceği davranışla gerçekleştiği, alacaklının katılımına ihtiyaç bulunmadığı durumlarda pratik bir değer taşımaz. Alacaklının rızasıyla üçüncü bir şahsa, meselâ temsilcisine de ifâ yapılabilir. Ancak ifânın istenen sonucu doğurması için bu temsilcinin ifâyı kabule de yetkili olması gerekir. Bazı istisnâ durumlarda alacaklının rızası aranmadan da üçüncü bir şahsa ifâ yapılması mümkündür. Hatta bu tür durumlarda bizzat alacaklıya yapılacak bir ifânın gereği gibi bir ifâ sayılmaması ve borçluyu sorumluluktan kurtarmaması da muhtemeldir. Meselâ alacaklının kabza ehil olmadığı veya alacak üzerinde tasarruf yetkisini yitirdiği halde bizzat alacaklıya yapılan ifâ böyledir.

C) İfâ Yeri. Akid serbestliğinin tabii bir sonucu olarak taraflar diledikleri yeri ifâ yeri olarak belirleyebilirler (*Mecelle*, md. 287). Edimin mahiyeti icabı, meselâ muayyen bir arsa üzerinde inşaat yapma borcu gibi edimin zorunlu olarak tek yerde ifâya elverişli olduğu borçlar zaruri olarak ancak o yerde ifâ edilebilir ve orası ifâ yeri olarak kendiliğinden taayyün eder. Edimin birden fazla yerde ifâya elverişli olduğu durumlarda ifâ yeri öncelikle tarafların açıkça veya zımnen kararlaştırdıkları yerdir; hatta bazı durumlarda, özellikle vadeli cins borçlarında, ifâ yerinin akid sırasında tayin edilmesi bir kısım fakihlere göre söz konusu işlemin geçerlilik şartıdır (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, V, 9; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, II, 13). Edim birden fazla yerde ifâya elverişli olduğu halde taraflar ifâ yerini açıkça veya dolaylı olarak tayin etmemişlerse, ifâ yeri borcu doğuran hukukî olay veya işlemin vuku bulduğu yer esas alınarak ya da işin mahiyeti dikkate alınarak belirlenir.

Muaccel olarak doğan borçlarda işin mahiyeti aksini gerektirmedikçe ifâ yeri, borcu doğuran hukukî olay veya işlemin vuku bulduğu yerdir. Buna göre akdin kurulduğu yer ifâ yeri olarak kendiliğinden belirir. Çünkü taraflar başka bir yeri tayin etmediklerine göre borcun doğduğu yerde ifânın yapılacağını zımnen kabul etmişlerdir. İade borçlarında ifâ yeri aksi kararlaştırılmamışsa şeyin alındığı sırada bulunduğu yerdir. Bu sebeple âriyet, gasp veya karz yoluyla alınan şeyin alındığı yere götürülmesi gerekir ve bu şeyin taşıma masrafları da borçluya aittir. Ti-

pik bir parça borcu olan mebiin, muaccel olarak doğması sebebiyle kural olarak akdin yapıldığı yerde teslim edilmesi gerekir. Ancak akid yapıldığı sırada bir başka yerde bulunuyorsa akdin yapıldığı yere getirilip teslim edilmesi zorunlu değildir; o sırada bulunduğu yerde teslim edilir. Çünkü ferdiyle belirlenmiş şey, cins ve para borçlarından farklı olarak akid yapıldığı sırada dış âlemde somutlaştırılmış durumdadır; dolayısıyla bulunduğu yer tarafların bilgisi dahilinde olup o şeyin bulunduğu yerde ifâ edileceği hususunda zımnî muvafakatleri vardır.

Vadeli olarak doğan borçların ifâ yeri ise edimin mahiyeti dikkate alınarak belirlenmeye çalışılır. Hâkim görüş, parça borçlarının vadeye bağlanamayacağı yönünde olduğu için geriye vadeli olmaya elverişli bulunan cins ve para borçları kalmaktadır. Cins borçları borçlunun zimmetinde sabit olup onun şahsıyla yakından ilgili bulunduğundan ifâ yeri borcun doğduğu sırada borçlunun ikametgâhidir. Vadeli para borçlarının ifâ yeri doktrinde önceleri iyi niyet esasına göre belirlenmeye çalışılmış, borçlu ile alacaklının karşılaştığı, ifânın da mümkün olduğu yer ifâ yeri olarak benimsenmişse de bu kuralın işletilmesindeki zorluklar sebebiyle para borçlarında alacaklının ikametgâhi ifâ yeri olarak genel kabul görmüştür.

Borçlunun ifâ yerinden başka bir yerde sunduğu ifâyı iyi niyet kuralları gerektirmedikçe alacaklı kabul etmek zorunda değildir. Meselâ ifâ yeri dışında sunulan edimin taşınması masraf gerektiriyorsa veya bu yer güvenli değilse alacaklı böyle bir ifâyı kabul etmemeye hakkına sahiptir. Buna karşılık ifâ yeri dışında sunulan borç bir miktar paradan ibaretse ve alacaklının da bunu kabul etmesinde bir zararı yoksa ifâyı reddetmesi iyi niyetle bağdaşmaz. Bu konuda objektif iyi niyet kuralları ve ifâda yer değişikliğinin ilgili tarafa ilâve bir yük getirip getirmediği ölçü alınır.

D) İfâ Zamanı. İfâ zamanı alacaklının borçlanılan edimin ifâsını talep edebileceği, borçlunun da bu ifâ talebine uymak zorunda kalacağı ve gerektiğinde ifâ davası açabileceği anı ifâde eder. Bu aynı zamanda borcun muacceliyet kazanması anıdır. İfâ zamanı borçlu açısından ise borçlanılan edimin ifâ edilebileceği ve alacaklının bunu kabule zorlanabileceği anı ifade eder. Borç muaccel olarak doğmuşsa talep hakkı da onu takip eder, müaccel olarak doğmuşsa talep hakkı ondan ayrı olarak vadenin geldiği tarihte doğar.

Borcun hedefi ifâ olduğundan ifâ zamanıyla ilgili bir kaydı içermeyen akidlerde borç kural olarak muacceldir. Borcun müaccel sayılması için ya tarafların bu yönde anlaşmış olmaları ya da işin mahiyetinin borcun vadeli olmasını gerektirmesi icap eder. Meselâ bir istisna akidinde, borçlanılan eserin meydana getirilmesi zorunlu olarak belli bir zamana ihtiyaç göstereceğinden böyle bir akid haliyle vadeli olarak doğar. Taraflar kuracakları borç ilişkisinde yer alan edimleri, meselâ bey' akidinde semeni uygun gördükleri bir vadeye bağlayabilirler. Bu konuda tarafların akid serbestisi bulunmakla birlikte bazı borç ilişkilerinde edimlerin vadeye bağlanması çeşitli mülâhazalar sebebiyle uygun bulunmamıştır. Bunlar, bir anlamda zikredilen akid serbestisinin birer istisnasını teşkil eder. Bu mülâhazalardan biri ribâyî engelleme düşüncesidir. Meselâ edimlerden birinin veya her ikisinin vadeye bağlanması aralarında kurulması gereken dengenin kaybolmasına, dolayısıyla ribânın oluşmasına yol açacağı endişesiyle sarf akidinde karşılıklı bedellerin akid meclisinde kabzedilmesi şartı aranır. Edimlerden sadece birinin bu şekilde vadeye bağlanması halinde nesie ribâsı oluşur. Her ikisi birden vadeye bağlanmışsa bey'u'l-kâlf' bi'l-kâlf' yasağı kapsamına girilmiş olur. Karz akidinde vadenin bağlayıcı olmadığını savunan çoğunluğun endişesi de aynı türden bir düşünceye dayanmaktadır. Benzeri bir kısıtlama da selem akidinde söz konusu olup selem bedeli (re'sü'l-mâl) peşin ödenmezse her iki bedel vadeli olacağı için akid bey'u'l-kâlf' bi'l-kâlf' yasağı kapsamına girmiş olur.

Edimlerin vadeye bağlanabilmesi serbestisine getirilen bir diğer istisna da ferdin muayyen edimlerde söz konusu edilir ve bu tür edimlerin vadeye bağlanması vadenin amaç dışı kullanılması olarak görülür (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, V, 67; İbnü'l-Hümâm, V, 219; Süyûtî, s. 329). Ancak ferdin muayyen edimlerin vadeye bağlanmaya elverişli sayılmamasının temelinde mülkiyetin intikal anı ve hasar düşüncesinin yattığı görülür. Öte yandan mebiî vadeye bağlanmaya elverişli gören fakihler de vardır. Meselâ İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre her mebiin akdi müteakip teslimi dinî bir zorunluluk değildir. Taraflar semende olduğu gibi mebiin de bazan derhal, bazan da bilâhare teslim edilmesini isteyebilir ve bunda özel bir yarar gözetebilirler. Din birine faydası olan, diğerine de bir zararı olmayan şeyi niçin engellesin? Çünkü karşı taraf da teslimin

geciktirilmesine rızâ göstermektedir. Şart ile istisna edilen örf ile istisna edilenden daha kuvvetlidir; hatta din ile istisna edilenden de kuvvetlidir. Şu halde akid, mebiin vadeye bağlanması şeklinde bir kayıt içeriyorsa böyle bir akdin hükmü kararlaştırılan vadeye kadar mebiin müccel sayılmasıdır (*İ'lâmü'l-muvakkı'in*, II, 29-30).

Taraflar ifâ zamanını açıkça veya zımnen belirtmemiş olsa bile bazı borç ilişkilerinin mahiyetleri doğan borcun muccel değil müccel olmasını gerektirir. Nitekim Şâfîiler'in dışında kalan fakihlere göre selemin peşin olması mümkün değildir; mutlaka müccel olması lâzımdır. Bunun için de tarafların akid sırasında vadeyi ileride anlaşmazlığa düşmeyecek tarzda belirlemeleri gerekir. Mahiyeti icabı vadeli olması gereken borç ilişkisinde alacaklı, borcun müccel olduğuna dair bir kaydın akidde yer almadığını ileri sürerek borçludan derhal ifâda bulunmasını isteyemez. Çünkü borçlu, meselâ bir istisna akdinde borçlandığı edimi temin edebilmesi için zorunlu olarak belli bir süreye ihtiyaç duyar. Yine âriyet veya karz akidleri, alınan şeyin bir süre kullanımını amaçladığından borçlunun aldığından belli bir süre yararlanması tabii karşılabilir ve onu hemen iade etmesi düşünülemez. Gerçi bu akidler câiz (gayri lâzım) olduğundan âriyet veya karz verenin her zaman akdi feshedip verdiğini geri isteme hakkı bulunur. Ancak bu talep hakkını borç doğar doğmaz kullanması için tabiatına ters düşer. İcâre akdinde bedelin kural olarak muccel mi müccel mi olacağına Hanefiler'le Şâfîiler arasında tartışmalı olması, bu mezheplerin menfaat mülkiyeti konusunda farklı görüşlerde oluşundan kaynaklanır. Hanefiler'e göre menfaat, ancak fiilen veya hükmen elde edilmekle müte-kavvim mal sayılacağından icâre bedeli belirli sürelerin sonunda gerekir.

Vadenin gelmesinden önce borçluya karşı talep hakkına sahip olmayan alacaklı borçlunun kefiline karşı da bu tür bir hakka sahip değildir. Çünkü borçlu ile kefilin sorumlu olduğu borç aynıdır. Buna rağmen kefil böyle bir borcu ifâ edebilir, ancak, vade gelmedikçe asile rücu edemez. Çünkü kefil, vadesinden önce ödemedi bulunmakla vade bakımından teberru maksadını gütmüş olmaktadır. Muccel olmadığı halde ifâ edilmek istenen bir borcu alacaklı kabul etmek zorunda ise bu borç ifâ kabiliyetine sahip demektir. Vaktinden önce yapılacak ifâyı alacaklının kabule mecbur olup olmadığı, vade-

nin kimin lehine konulduğu sorusuna verilecek cevaba göre belirlenir. Bu da tarafların akid sırasındaki sarih veya zımni beyanlarından veya edimin mahiyetinden anlaşılabilir. Vade sadece borçlunun yararına konulmuşsa alacaklı, vaktinden önce yapılacak olan ifâyı kabul etmek zorundadır. Ancak vade sadece borçlu lehine de konulmuş olsa alacaklı uygun olmayan şartlarda sunulan, meselâ yağmalanma tehlikesinin olduğu bir zamana denk getirilen bir erken ifâyı kabul etmek zorunda değildir. Vade aynı zamanda alacaklının da yararına veya sadece alacaklı yararına ise alacaklı, yine vaktinden önce önerilen ifâyı kabul etmek mecburiyetinde değildir. Şöyle ki müccel bir borç, hayvan gibi bakım külfeti olan, çok miktarda buğday gibi depolama masrafı gerektiren veya meyve, et gibi vadesi geldiğinde taze olarak tüketilmek istenilen bir şeyden oluşuyorsa böyle bir edimin vadesinden önce ifâ edilmesi alacaklının zararına olur. Öte yandan ifânın vadeye kadar bırakılmasında alacaklının haklı bir sebebinin bulunmadığı anlaşılırsa borçlunun sadece ifâ yönündeki menfaati dikkate alınarak ona vaktinden önce ifâda bulunma imkânı tanınır. Çünkü vade kural olarak borçluya ait bir haktır. Borçlu bu hakkını düşürüyorsa alacaklının buna karşı koyması iyi niyetle bağdaşmaz. Erken ifâda borçlunun, zamanında ifâda ise alacaklının menfaati varsa, yani erken ifâ konusunda tarafların menfaatleri çatışıyorsa alacaklıninkî tercih edilir. Diğer bir ifadeyle borçlunun erken ifâya ilişkin menfaatinin dikkate alınması, ifânın vadeye bırakılmasında alacaklının haklı bir sebebinin olmaması şartına bağlıdır. Borçlu vaktinden önce ifâda bulunduğu daha sonra alacaklıdan bu ifâ ettiği edimin iadesini talep edemez.

Müccel bir borcun muccel hale getirilmesinin edimin miktar veya niteliğine yansıtılması, yani tarafların vaktinden önce ifâ için edimin miktar veya niteliğinde indirime gidilmesi yönünde anlaşmaları, dolaylı şekilde faize yol açacağı endişesiyle müctehid imamlar ve fakihlerin çoğunluğu tarafından câiz görülmemiştir. İbn Abbas, İbrâhim en-Nehâî, Ebû Sevr, İbn Sîrîn ve Hanefiler'den Züfer b. Hüzeyl aksi görüşte olduğu gibi Şâfîi'den de cevaz yönünde bir görüş rivayet edilmiştir. İbn Cüzey çoğunluğun ileri sürdüğü adem-i cevânin haramlık derecesinde (*Kavânî-nü'l-fıkhiyye*, s. 257), İbn Kudâme ise kerâhet derecesinde (*el-Muğni*, IV, 56, 542) olduğunu belirtir.

Vadenin gelmesiyle borç muacceliyet kazanır ve bu andan itibaren artık alacaklı talep hakkına kavuşur. Borçlu da yapılan ifâ talebine uyarak borcunu ifâ eder. Haklı bir gerekçesi olmadığı halde ifâyı yavaşmayan borçlu temerrüde düşmüş olduğundan bunun sonuçlarına katlanır. Borç, vadenin sadece borçlu lehine konulmuş olmaması sebebiyle muacceliyetten önce ifâ kabiliyetine sahip değilse vadenin gelmesiyle bu özelliğini de kazanır. Artık böyle bir durumda yapılan bir ifâyı alacaklı kabule mecbur kalır ve alacaklının teklif edilen bu ifâyı kabul etmesinde bir zararının bulunup bulunmamasına bakılmaz. Zamanında ve gereği gibi sunulan bir ifâyı kabule yavaşmayan alacaklı temerrüde düşer ve sonuçlarına katlanır. Edim ifâ zamanı geçtikten sonra da sunulmuş olsa alacaklı yine kabule mecburdur.

Karşılıklı Edimlerde İfâ Sırası. Bey', icâre, istisna gibi iki tarafa borç yükleyen akidlerde (muâvazât) yer alan karşılıklı edimler hakkında ifâ zamanı değil ifâ sırası söz konusudur. Bu tür akidlerde taraflardan birinin borcunun ifâsı diğer tarafın borcunun sebebinin teşkil eder. Dolayısıyla her iki taraf, aynı zamanda hem alacaklı hem borçlu durumundadır ve edimlerden birinin diğeri karşısında bir ayrıcalığı yoktur. Bundan dolayı sözleşme veya işin mahiyeti aksini gerektirmedikçe karşılıklı edimlerin aynı zamanda ifâ edilmesi gerekir. Meselâ sarf veya tram-pa (mukâyeda) akdinde olduğu gibi karşılıklı edimlerin her ikisinin konusu ferden veya nev'an muayyen bir şey ya da para ise edimler arasında eşitlik bulunduğu hüküm böyledir. Bu durumda taraflardan biri, kendi edimini teklif veya ifâ etmeden karşı edimin ifâ edilmesini talep etmişse diğer taraf alacağını elde etmedikçe kendi edimini ifâdan kaçınabilir ki günümüz hukukunda bu savunmaya "ödemezlik def'i, akdin ifâ edilmediği def'i" gibi isimler verilmektedir.

Karşılıklı edimlerden biri ferden, diğeri nev'an muayyen bir şeyden veya paradan ibaretse aralarındaki eşitliğin sağlanması için edimlerden birine ifâda öncelik verilmesi gerekir. Taraflardan birinin önce ifâ ile yükümlü tutulması, diğer taraf için hapis hakkını gündeme getirdiğinden önemlidir. Taraflardan hangisi önce ifâ ile yükümlü tutulmuşsa o, kendi edimini ifâ etmedikçe karşı taraftan ifâ talebinde bulunamaz. İfâ talebinde bulunduğu takdirde karşı taraf hapis hakkını kullanabilir. Önce ifâ borçlusunun bu yönde açacağı bir dava da yetersizlik sebebiyle reddedilir. Önce ifâ borçlusunun kefil göster-

mesi veya rehin vermesi ona, karşı edimi talep edebilme hakkını bahşetmediği gibi yapacağı kısmî ifâ da kendisine karşı edimi isteme hakkını vermez. Çünkü onun yükümlü olduğu tam ve gereği gibi bir ifâdır. Öte yandan, birden fazla önce ifâ borçlusunun bulunması halinde borçlulardan biri kendi payına düşeni ifâ ettiğinde edimin diğer borçluların payına düşen kısmı da ifâ edilmedikçe sonra ifâ borçlusuna ifâyâ zorlanamaz. Çünkü alacaklı açısından böyle bir ifâ kısmî bir ifâdır. Önce ifâ borçlusunun, borçlanılan evsaf ve nitelikleri taşımayan bir edim sunması da böyledir. Önce ifâsı gereken edimin alacaklısı alacağını tecil etmişse, borçluyu tamamen ibrâ etmişse veya borçlusunu tamamen üçüncü bir kişiyi borçlusunun üzerine havale etmişse (alacağın temliki) artık önce ifâ borçlusunu, karşı edimi talep hakkına kavuşur (bk. HAPİS HAKKI).

Literatürde ifânın ispatında vasif istisnâbı üzerine bina edilmiş fikhî kaideler esas alınmıştır. Alacaklının gereği gibi bir ifânın sunulmasına imkân vermemesi veya gereği gibi sunulan ifâyı haklı bir sebebe dayanmadan kabul etmemesi onu temerrüde düşürür. Bu durumda bir taraftan borçlunun sorumluluğunu hafifleten hükümler devreye girerken diğer taraftan ona tevdi, fesih gibi kurumlara başvurarak borçtan kurtulma imkânı tanınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Dâvûd, "Büyü", 11; İbn Mâce, "Şada-kât", 10, 11, 14, 15; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Aşl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1410/1990, V, 6, 9, 23, 45-46, 51-52, 67, 75, 79; Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut 1983, VIII, 209; Sah-nûn, *el-Müdevvene*, III, 402; İb, 16-17, 42, 51, 96-97; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, I, 103, 301; Serah-sî, *el-Mebsût*, XII, 135-136, 139, 200; XIII, 192-195; XV, 41, 106-118, 139-141; XIX, 11, 32, 144, 159; XX, 81-82; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 156-158, 214-219, 233-240, 244-245, 250-251, 262-263, 292; VI, 11-19, 29, 98; VII, 171, 395; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), IV, 56-59, 121-128, 134, 145, 327, 334-341, 360, 530, 542, 577, 581, 588, 593, 617; V, 48-49, 97, 116, 159-160, 413, 434, 443, 460-461, 475, 528, 660-661; Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347, III, 189-190, 253-254, 289; M. Ali el-Mekkî, *Tehzîbü'l-Furûk* (Karâfî, *el-Furûk* içinde), I, 170; İbnü's-Şât, *İdrârü's-şürûk* (Karâfî, *el-Furûk* içinde), III, 253; Nevevî, *el-Mecmû*, IX, 270-271; a.mlf., *Ravzatü't-tâlibîn*, Beyrut 1985, II, 13; IV, 13, 31; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, Tunus 1982, s. 252-254, 257, 260-263; İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'în*, Beyrut, ts., II, 8-9, 29-30; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, I, 102; İbn Receb, *el-Kavâ'id*, Riyad, ts. (Mektebetü'r-Riyâd el-hadîse), s. 55-56; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebssiratü'l-hükkâm*, Kahire 1301, I, 127; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Bulak), V, 131-132,

219; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, Kahire 1378/1959, s. 329, 395, 523; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, Beyrut, ts., VI, 126; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, II, 65-70, 115-119, 237; Derdîr, *eş-Şerhu's-şâgîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*, Birleşik Arap Emirlikleri 1989, III, 195-196, 200, 203, 280-285, 513; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 157-158; *Mecelle*, md. 41, 287, 293-294; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, tür.yer.; Hüseyin Ali ez-Zünnûn, *en-Nazariyyetü'l-'âmme li'l-fesh fi'l-fikhi'l-İslâmî ve'l-kânûni'l-medenî*, Kahire 1946, tür.yer.; Subhî Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-'âmme li'l-mucebât ve'l-ukûd*, Beyrut 1948, tür.yer.; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhi'l-İslâmî fi şebihî'l-cedîd*, Dimaşk 1958, I, 288-289; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1954, tür.yer.; a.mlf., *Nazariyyetü'l-'akd*, Beyrut, ts., s.130-131, 464-486; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1974-82, I-II, tür.yer.; a.mlf., "Akîd", *DîA*, II, 251-256; a.mlf., "Ayn", a.e., IV, 257-258; Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul 1976, I, tür.yer.; II, 11, 19-20, 109, 109; Abdünnâsir Tefvîk el-Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel fi'l-iltizâm fi's-şer'ati'l-İslâmiyye ve'l-kavânini'l-Arabiyye*, Mısır, ts., tür.yer.; Talbe Vehbe Hat-tab, *Ahkâmü'l-iltizâm beyne's-şer'ati'l-İslâmiyye ve'l-kânûn*, Kahire, ts., tür.yer.; Ahmed Haccî el-Kürdî, *Fikhi'l-mu'âvedât*, Dimaşk 1982; Selâhattin Sulhi Tekinay v.dğr., *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul 1988, s. 1037-1038, 1079; Cevdet Yavuz, *Borçlar Hukuku Dersleri Özel Borç İlişkileri*, İstanbul 1989, tür.yer.; a.mlf., "Dâva", *DîA*, IX, 12-16; Ali el-Haffî, *el-Milkiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1990, s. 164-179; a.mlf., *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1971, tür.yer.; Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara 1991, III, 94-98, 129, 142; Beşir Gözübenli, "Para Kavramına İslâmî Yaklaşım Üzerine Bazı Düşünceler", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul, 1992, s. 69-79; Bilal Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfâsı*, İstanbul 1998, tür.yer.; İbrahim Kâfi Dönmez, "Hüküm icrâ'i'l-ukûd bi-vesâ'il-i-ittisâli'l-hadîse fi'l-fikhi'l-İslâmî muvâzenen bi'l-fikhi'l-vazî", *Mecelletü'l-mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî*, II/6, Cidde 1990, s. 966-1050; a.mlf., "Ce-hâlet", *DîA*, VII, 219-222; "Garar", a.e., XIII, 366-371; Ali Bardakoğlu, "Bey", a.e., VI, 13-19; a.mlf., "Cins", a.e., VIII, 20-21; a.mlf., "Edâ", a.e., X, 389-392; a.mlf., "Fesih", a.e., XII, 427-436; Mehmet Âkif Aydın, "Borç", a.e., VI, 285-291; a.mlf., "Deyn", a.e., IX, 266-268; Hamza Aktan, "Damân", a.e., VIII, 450-453; Yunus Apaydın, "Fesâd", a.e., XII, 417-421.

BİLAL AYBAKAN

el-İFÂDE ve'l-İ'TİBÂR (الإفادَة والإعتبار)

Abdüllatif el-Bağdâdî'nin
(ö. 629/1231)

Mısır'ın coğrafi, sosyal
ve kültürel yapısını konu alan eseri.

Tam adı *el-İfâde ve'l-İ'tibâr fi'l-umûri'l-müşâhede ve havâdisi'l-mu'âyene bi-arzı Mısır*'dir. Müellif önce Mısır'la ilgili on üç fasıldan oluşan, fakat günümüze

kadar gelmeyen *Ahbâru Mısır* adlı bir eser kaleme almış, daha sonra 600 (1204) yılında bunu *el-İfâde ve'l-İ'tibâr* adıyla ihtisar ederek Halife Nâsır-Lidînilâh'a it-haf etmiştir. Kitap iki bölüm (makale) halinde düzenlenmiş olup birinci bölüm altı, ikinci bölüm üç fasıldan oluşmaktadır. Birinci bölümün ilk faslında Mısır'ın coğ-rafi konumu, topografik yapısı, iklim özellikleri, Nil nehrinin kaynağı, taşma ve çekilme dönemleri, bu dönemlerde ortaya çıkan hastalıklar ve sebepleri gibi konular işlenmiştir. İkinci fasıl bitki türlerine, özellikle sebze ve meyvelerin tanıtımına ayrılmıştır. Bağdâdî, hekim olmanın kendisine kazandırdığı dikkat ve tecessüsün yanı sıra bitkilerin ilâç yapımındaki önemini de iyi bildiği için her bitkinin kök, gövde, yaprak, çiçek, meyve ve tohum aşamalarındaki görünümünü tasvir eder. Ayrıca bitkilerin muhtelif yörelerde hangi adlarla anıldığını, besin değerini, tadını ve ilâç olarak tıptaki faydasını veciz bir üslûpla anlatır. Üçüncü fasıl Mısır'daki hayvan türlerine ayrılmıştır. Müellifin burada kuluçkadan civciv yetiştirmeyi anlatırken verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Dördüncü fasılda arkeolojik eserleri tanı-tırken ilginç tesbitlerle bulunur. Meselâ birçok küçük ehramın Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kumandanlarından Emîr Karakuş tarafından yıktırılarak taşlarıyla Kahire ve Fustat şehir surlarının, ayrıca Kahire Kalesi'nin inşa edildiğini, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Azîz'in de cahil devlet adamlarının önerilerine uyarak ehramların yıktırılmasını emrettiğini, fakat sekiz ay çalışıldığı halde bunun başarılamadığını anlatır. Ancak onun burada, İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kitapların Hz. Ömer'in emriyle yakıldığına dair verdiği yanlış bilgi sonraki tarihçiler için kaynak oluşturmuş, bu durum İslâm medeniyetini eleştirmek isteyenlere bir fırsat teşkil etmiştir. Beşinci fasılda Mısır'ın ilginç mimarisıyla gemi inşasından, kısa olan altıncı fasılda da yemek kültüründen söz edilmektedir.

Eserin ikinci bölümünün ilk faslı Nil nehri hakkında ayrıntılı bilgi içermekte, ikinci fasılda ise Nil sularının azalması sonucu 597 (1200-1201) yılında meydana gelen kuraklığın yol açtığı kıtlık anlatılmaktadır. Üçüncü fasılda yer alan bilgilerin önemli bir kısmı pahalılık ve açlığın yol açtığı trajik olaylarla ilgilidir. Buna göre yirmi iki ay zarfında (Şevval 596 - Receb 598 / Temmuz 1200 - Nisan 1202) divanda resmî kayıtlara geçen ölü sayısı 111.000 kişiyi bulmuştu. Bu fasılda ayrıca 598